

Acem Mülteciler: Kaçar Hanedanı'nda Taht Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'ne İltica Eden İran Şehzadeleri

Persian Immigrants: Struggle for the Throne in the Qajar Dynasty and the Persian Princes (Şehzades) Who Took Sanctuary in the Ottoman Empire

Eralp Yaşar AZAP¹

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Eralp Yaşar Azap (Dr.),
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: eralpyasarazap@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8113-294X

Başvuru/Submitted: 25.03.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.05.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.05.2023

Kabul/Accepted: 15.06.2023

Online Yayın/Published Online: 26.06.2023

Atıf/Citation: Azap, Eralp Yaşar. "Acem Mülteciler: Kaçar Hanedanı'nda Taht Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'ne İltica Eden İran Şehzadeleri" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 1 (2023): 79-103.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1270678>

Öz

Kaçarlar, 1795 yılında Ağa Muhammed Han'ın tesis ettiği hâkimiyetle birlikte İran'da iktidara gelen bir Türk hanedanıydı. Yaklaşık yüz otuz yıl İran'da iktidarı elinde tutan Kaçar Hanedanı, Ağa Muhammed Han'ın vasiyeti doğrultusunda, yazılı kurala dayanmayan bir veraset sistemi uygulamaya çalıştı. Uygulanmaya çalışılan bu veraset sistemi, Feth Ali Şah'ın tahta çıkmasından sonra onun şehzadeleri arasında itirazlara neden oldu. Özellikle Veliâht Şehzade Abbas Mirza'nın ölümünden sonra sisteme karşı yükselen itirazlar, Feth Ali Şah'ın ölümüyle beraber doğrudan bir taht mücadelesine dönüştü. Mücadelede mağlup olan şehzadeler ve hanedan mensupları, İran'ı terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmayı tercih etti ve bu devletin topraklarında uzun süre yaşamlarına devam etti. Bu çalışma, Kaçar Hanedanı'nda uygulanmaya çalışılan veraset sisteminin neden olduğu taht mücadelesini ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'ne iltica eden hanedan mensuplarının durumunu; Farsça ve Türkçe literatür ile Osmanlı arşiv belgeleri doğrultusunda ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Kaçar Hanedanı, Feth Ali Şah, Veraset, İltica

ABSTRACT

The Qajars were a Turkish dynasty that had come to power in Persia under the rule Agha Muhammad Khan had established in 1795. The Qajar Dynasty, held power in Persia for about 130 years and had tried to implement a succession system not based on written rules in line with the will of Agha Muhammad Khan. This succession system raised objections among his princes after Feth Ali Shah ascended the throne. After the death of Crown Prince Abbas Mirza in particular, the objections raised against the system turned into a direct struggle for the throne, resulting in the death of Feth Ali Shah. The princes and members of the dynasty who'd been defeated in the struggle preferred to leave Persia and take refuge in the Ottoman Empire, continuing their lives in Ottoman territory for a long time. This study examines the struggle for the throne this succession system that had been attempted to be implemented in the Qajar Dynasty had

caused, as well as the status of the dynasty members who'd taken refuge in the Ottoman Empire as a result. The article attempts to reveal these in line with the Persian and Turkish literature and Ottoman archive documents.

Keywords: Ottoman Empire, Qajar Dynasty, Feth Ali Shah, Inheritance, Heirdom, Sanctuary

EXTENDED ABSTRACT

The Qajars were a Turkish dynasty that had seized power in Persia in 1795 upon Agha Mohammad Khan overthrowing the Zend Dynasty and becoming the first Qajar ruler to ascend the throne with title of Shah. Agha Mohammad Khan was a member of the Qoyunlu clan of Qajars and struggled to strengthen his power in Persia by gaining the support of his own or other opposition tribes. Because he had no children, he took steps and actions to ensure that his nephew, Feth Ali, would ascend to the throne after him. The most important of these steps was the dynasty's attempt to establish a firm succession system. Because he had no children, Agha Muhammad Khan decided which boy born from the women by his nephew Feth Ali should become successor to the throne while he was alive. Abbas Mirza, son of Asiye Hanım, who was one of Feth Ali's wives, was a member of the Davalu tribe of Qajars and declared as the crown *shahzadeh* (prince) prior to the death of Agha Mohammad Khan. The aim here was to strengthen the alliance among the Turkish tribes and to put the future of the state on a solid ground.

Feth Ali Shah followed his uncle's will when he ascended the throne with the title of shah and supported his son, Abbas Mirza, as the crown *shahzadeh*. However, the largest problem within the state that could disrupt the succession system was that many male children had been born of Feth Ali Shah's harem. Some *shahzadehs* of the Shah criticized this system and took steps to make this felt during their father's lifetime. The strongest name among them was Feth Ali Shah's son Mohammad Ali Mirza (Devletşah), who was born from Feth Ali Shah's Georgian wife Zibahçehr. Although his death at an early age and before his father seems to have interrupted this struggle, the death of Crown *Shahzadeh* Abbas Mirza in 1833 also before his father brought the struggle for the throne to the agenda again. First was Abbas Mirza's brother Ali Shah (Zillü's-Sultan), who was born from the same mother and claimed the right to be the Crown *Shahzadeh*. Nevertheless, Feth Ali Shah ended these disputes by choosing Mohammed Mirza, Abbas Mirza's own son. Muhammad Mirza was declared Crown *Shahzadeh* in his father's place, but his status became controversial upon Feth Ali Shah's death in 1834. More precisely, the other *shahzadehs* did not recognize his status as Shah and waited for Feth Ali's death to seize an opportunity. *Shahzadeh* Ali Shah and his supporters especially struggled with Mohammad Mirza to seize the throne. While only for a short while, *Shahzadeh* Ali Shah seized the Persian throne. However, not only the Persian bureaucrats, but also the British and Russian missions in Persia took a stand for Mohammed Mirza, the throne changed hands and passed to Mohammed Mirza.

Mohammed Mirza ascended to the throne with the title of Shah, but this struggle with the other *shahzadehs* forced them to take refuge elsewhere, with many Persian *shahzadehs*

seeking asylum in the Ottoman Empire for fear of their lives. The Ottoman Empire mostly preferred to not use this situation politically, instead viewing it as a refugee influx. The empire thus used every means available to ensure the Persian *shahzadehs*' safety and allowed them to continue their lives in its lands for many years. After seeking asylum, some of the Persian *shahzadehs* lived on Ottoman land until their death. Others were able to return to Persia after ensuring their own safety. In addition to how the succession system had formed within internal politics, how it had gone on to constitute an agenda in foreign policy also became a significant issue. Because Persia had predicted the possible future struggles for the throne, it had included some clauses in the agreements it made with Russia and the Ottoman Empire that defined whose lineage should continue the throne. This step had been taken to prevent a struggle for the throne in Persia from turning into a major occupation or civil war and had forced the *shahzadehs* who were defeated by the system to seek asylum elsewhere. The biggest reason why the system was unable to function fully was that the number of *shahzadehs* who would struggle for the throne was too large and each one was an influential ruler among in the country's significant regions.

The scope of this study has been limited to revealing the struggles for the throne that derived from the succession system in the Qajar Dynasty and to analyzing the status of the Persian *shahzadehs* who'd taken refuge in the Ottoman Empire as a result of these struggles. The study aims to examine the succession system and the problems it created, to address what solutions were sought for the problems aroused, and to evaluate the results of the succession system as something that has not been discussed independently in the literature. The sources of the study mainly consist of Persian and Turkish literature and Ottoman archival documents.

Giriş

Kaçarlar, Orta Anadolu'nun Bozok yöresinden XV. yüzyılda Azerbaycan'a göç eden Türkmen obalarından müteşekkil bir oymaktı. Oymağın obaları arasında temayüz edenler, İran'daki Türk hanedanlarının tarihinde üst düzey devlet kademelerinin insan kaynağını oluşturan Koyunlu, Akçalı ve Şam Bayatı obaları mensuplarının bağlı olduğu Türkmen aşiretleriydi¹. Bu obalar arasında yer alan Koyunlu Obası, 1795 yılında mensubu bulunan Ağa Muhammed Han'ın İran'da tesis ettiği hâkimiyetle birlikte iktidarı ele geçirdi. Pehlevî Hanedanı'nın İran'da hâkimiyetinin başladığı 1925 yılına kadar yaklaşık yüz otuz yıl devleti yöneten Kaçarlar, kendisinden önce İran'da hüküm süren Türk hanedanları gibi İran'daki Türk hâkimiyetinin önemli bir safhasını teşkil etti.

Kaçarları İran'da iktidara taşıyan Ağa Muhammed Han, Zendler döneminde İran'a başkentlik yapan Şiraz'dan devletin başkentini Tahran'a taşıdı ve şahlığını burada ilan etti². Saltanatı 1795-1797 yılları arasında iki yıl süren Ağa Muhammed Han, devlet otoritesini daha güçlü kılmak amacıyla İran içerisinde yer alan büyük boyları kendi etrafında birleştirmek için uğraş verdiği Şuşa seferi sırasında, 1797 yılında öldürüldü. Küçük yaşta hadım edilen ve bu yüzden çocuğu olmayan Ağa Muhammed Han³ öldürüldüğünde tahtın vârisi, Hüseyin Kulu Han'ın oğlu ve Ağa Muhammed Han'ın yeğeni, *Baba Han* unvanıyla nam salan Feth Ali'yd⁴.

Feth Ali; amcasının saltanatında Fars, Kirman ve Yezd bölgelerinde valilik yaptı⁵. Ağa Muhammed Han öldürüldüğü sırada Şiraz'da bulunan Feth Ali, ölüm haberini alır almaz Tahran'a hareket etti⁶ ve 28 Temmuz 1797 tarihinde tahta oturup şahlığını ilan etti. Feth Ali Şah, 1834 yılına kadar süren uzun saltanat süresi boyunca, ülke içerisinde otorite tesis etmek için gayret ederken Rusya, İngiltere ve Fransa'nın İran üzerindeki siyasi hedeflerini boşa çıkarmak için de uğraş verdi. Feth Ali Şah döneminde İran, özellikle Rusya'nın XIX. yüzyıldan itibaren Kafkaslara düzenlediği saldırılardan nasibini aldı. 1801 yılında toprakları dâhilinde bulunan Gürcistan'ın Rusya tarafından işgaliyle bu devletle yaklaşık on yıla varacak uzun süreli bir

-
- 1 Faruk Sümer, "Kaçarlar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 24, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 51. Kaçarların kökeniyle alakalı literatürde muhtelif görüşler bulunmaktadır. Tarihçilerin bir kısmı Kaçarların kökenini, Moğollara dayandırmaktadır. Bu görüş, Moğolları Türk kabul eden bir fikir üzerine temellendirilirken bazı tarihçiler de Kaçarların kökenini, Özbek-Timur ilişkisi bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. Köken konusunda genel ittifak, Kaçarların Türkistan Türklerinden olduğu yönündedir. Diğer yandan Kaçarların nereden İran coğrafyasına geldiği üzerine de farklı değerlendirmede bulunan kaynaklar vardır. Onların Safevilerle akraba olmasına dayalı olarak Özbek akınlarına karşı mücadele etmeleri için Estarabad'a getirildikleri ve buraya da Şam'dan geldiklerini iddia eden görüş, ön plana çıkanlar arasındadır. Kızılbaşların İran'daki iktidar yürüyüşünde önemli roller üstlendiği bilinen Kaçarların, nüfus olarak İran'da çoğalmasının ardından XVI. yüzyıldan itibaren Mazenderan, Esterabad ve Tahran'a yerleştirildikleri bilinmektedir. Detaylar için bk. Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 214-220.
 - 2 Said Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Dovre-i Moasır* (Tahran: Neşr-i Ahura, 1383), 61.
 - 3 Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Dovre-i Moasır*, 74.
 - 4 Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Dovre-i Moasır*, 97.
 - 5 Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 451.
 - 6 Muhammed Taki Sepehr, *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah Cild-i Evvel* (Tahran: Neşr-i Esatir, 1377), 87.

savaşa girişen Şah⁷, Kafkaslardaki birçok toprağını bu savaşın ardından aynı devletle 1828 yılında gerçekleştirdiği savaşla yitirdi⁸.

İran tarihinde Feth Ali Şah'ı ön plana çıkaran önemli hususlardan birisi, kendisinin iktidarı döneminde ve de ölümünün ardından yaşanan taht mücadelesi oldu. Zira Feth Ali Şah'ın birçok kadından olma sayıca hayli fazla erkek ve kız evladı bulunmaktaydı⁹. Kaçarlarda saltanat erkek çocuktan devam etmekle beraber hangi erkek çocuktan devam etmesi gerektiğine dair şehzadeler ve devlet adamları arasında tartışmalar yaşanmaktaydı. Hanedanın veraset sistemini kurgulayan kurucu irade Ağa Muhammed Han'ın sistemi *Türklük* üzerine inşa etme girişimi¹⁰, bu tartışmaların yoğunlaştığı en önemli noktaydı¹¹. Hatta buna itiraz edip sistemi değiştirmek isteyen bazı Kaçar şehzadelerinin, saltanat yarışında ön plana çıkmak için kadim hasım Osmanlı Devleti'yle 1820 yılında İran'ı bile bile savaşa soktuğu dahi dillendirilmişti¹². Nitekim bu durum, 1834 yılında ölen Feth Ali Şah'ın ardından taht kavgasına tutuşan Kaçar şehzadelerinin Osmanlı Devleti'ni sığınılacak mecra yani *penahgâh* olarak görmesine kadar vardı. Daha sonra süreç, iki ülke ilişkilerini etkileyen ve şehzadelerin uzun süre hayatlarına yeni yurtlarında devam ettiği bir evreye girdi.

Bu çalışma; Kaçar Hanedanı'nda veraset sisteminin nasıl oluşturulduğu, sistem oluşturulduktan sonra yaşananlar ile sisteme itiraz ederek taht mücadelesine girişen şehzadelerin Osmanlı Devleti'ne sığınması ve sonrasındaki süreci değerlendiren iki bölümden oluşacaktır. Çalışmamız, ana ekseninde Farsça ve Türkçe literatür ile Osmanlı arşiv belgeleriyle işlenecek ve İngilizce literatürde yer alıp mevzuya temas eden bazı yayınlarla desteklenmeye çalışılacaktır.

Kaçar Hanedanı'nda Veraset Meselesi

Kaçar Hanedanı'nda veraset sistemi, kurucusu Ağa Muhammed Han'ın sağlığında, bir nevi vasiyete dayalı ama yazılı hukuka dayanmayan bir şekilde oluşturulmuştu¹³. Hadım edildiği için çocuğu bulunmayan Ağa Muhammed'den sonra tahtın vârisi yeğeni Feth Ali olsa da Feth Ali'nin ardından saltanatın nasıl devam edeceğini tespit etmek, devletin devamlılığı açısından bir zorunluluktan dolayıydı. Ağa Muhammed Han, kendisinden sonra yaşanması muhtemel taht kavgalarının engelleyebileceği düşüncesiyle yeğeni Feth Ali'nin kadınlarından doğan hangi çocuğun *Naibüs s-Saltana* yani saltanat naibi olacağını, iç politik dengeleri gözetenerek kararlaştıracaktı.

7 Ali Asgar Şemim, *İran der Dovre-i Saltanat-ı Kacar*, (Tahran: Neşri Behzat, 1387), 80.

8 Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Dovre-i Moasır*, 635.

9 Yazıcı, "Feth Ali Şah", 452.

10 Ağa Muhammed Han'ın buradaki amacı temelde, daha sonra da izah edileceği üzere, iktidarlara destek verebilecek nüfuslu Kaçar obalarının desteğini almaya çalışmaktı. Tahtın vârisinin annesinin, etnik mensubiyeti bu bakımdan önem arz etmekteydi.

11 Soli Shahvar, "Domestic and External Considerations in the Struggle over Regency in Early Qajar Iran: The Princely Rivalry Between Abbas Mirza and Muhammed-Ali Mirza", *Middle Eastern Studies*, 56/4 (2020), 551.

12 Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 164.

13 Abbas Kadimi Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", *Pejohesha-yı Tarihi*, 5 (1389), 88.

Bunun nasıl bir denge gözetilerek kararlaştırıldığına geçmeden evvel, Ağa Muhammed Han'ın sistemi kurgularken hangi endişelerle hareket ettiğine açıklık getirmek gerekir.

Resim 1: Ağa Muhammed Han. *Tarih-i Kamil-i İran*, Sir John Malcolm (Ekler kısmı)

Hiç çocuğu olmayan Ağa Muhammed Han'ın aksine Feth Ali Şah'ın çocuklarının ve kadınlarının sayısı, bugün dahi kaynaklarda üzerinde ittifak sağlanamayacak kadar fazlaydı. Dönemin muteber İran kronikleri, Feth Ali Şah'ın kadınlarının sayısını ortalama bin olarak vermektedir¹⁴. İranlı vakanüvisler, onun kadınlarının araştırma konusu dışında bir zihin uğraşı olduğu noktasında da fikir serdederek¹⁵, kadınlara düşkün olan Feth Ali Şah'ı başka bir açıdan yansıtmak isterler. Kadınlardan iki yüz altmış çocuğu bulunan Feth Ali Şah hayattayken, çocuklarından yüz elli dokuzu hayatını kaybetmiştir. Kendisi vefat ettiğinde ise elli yedi erkek, kırk altı kız çocuğu hayatta bulunmaktadır. Onun soyundan gelenler, yani erkek ve kız çocuklarının evliliklerinden doğanlar hesaba katıldığında bu sayı, yedi yüz sekseni bulmaktadır¹⁶. Her ne kadar bu çocukların hepsi, Ağa Muhammed Han'ın sağlığında dünyaya gelmemiş olsalar da kadınlarının çokluğu nedeniyle Feth Ali Şah'tan sonra tahtın sahibinin belirlenmesi, Ağa Muhammed Han'ın muhtemel taht kavgalarını önlemek için attığı en önemli adım olmuştur.

14 Sepehr, *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah Cild-i Evvel*, 551.

15 Mirza Fazlullah Şirazi, *Tarih-i Zolkarneyn Cild-i Dovvom* (Tahran: Neşr-i Merkez-i Esnad ve Meclis-i Şura-yı İslami, 1380), 1036.

16 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 88.

Resim 2: Feth Ali Şah yirmi iki şehzadesiyle avda. <https://presidentofindia.nic.in/eartcategorydetail.htm?2&type=cat>

Ağa Muhammed Han, tahtın Feth Ali Şah'tan sonraki sahibini belirlerken, İran'da Kaçarları iktidara taşıyan, kendisine destek veren yahut siyasi olarak tehlike arz edebilecek Kaçar Türkmen obalarının kadınlarından doğan çocuklar arasında bir tercihte bulunmuştur. Bu tercihinde ise, nüfus ve kudret olarak ön plana çıkan Kaçar obalarını tasnif etmiş ve bunlar arasında Feth Ali Şah'ın kadını olanların çocukları içerisinde bir seçim yapmıştır. Kaçarların Develü Obası, devlet içerisinde güçlü bir yapıya sahip ve aynı zamanda Feth Ali Şah'ın ilk kadınlarından Asiye Hanım'ın mensup olduğu bir obadır. Kaçarlar iktidara yürürken Ağa Muhammed Han'ın mensup olduğu Koyunlu Obası'yla mücadele içerisinde olan bu oba, o dönemde İran devlet teşkilatında da aktif görevler almıştır. İki büyük boyun güçlerinin birleştirilmesi, Feth Ali Şah'ın Asiye Hanım'la evliliği neticesinde sağlanmış ve ülke içerisinde güçlü bir siyasi ittifak meydana gelmiştir¹⁷. Bu siyasi ittifak neticesindeki evlilikten doğan Abbas Mirza, Ağa Muhammed Han henüz hayattayken *Naibüs's-Saltana* ilan edilmiş¹⁸ ve resmî veliahtların görevlendirildiği Azerbaycan Eyaleti'nin merkezi Tebriz'e tayin edilmiştir. Ancak veliahtlığının yazılı bir kuralla teminat altına alınmaması, diğer bir ifadeyle sadece vasiyetten ibaret kalması, devlet içerisinde hiziplerin oluşmasına ve şehzadeler arasında taht mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Bu mücadeleye girişip uzun yıllar taht umuduyla hareket eden Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah, bahsi geçen şehzadelerin başında gelmektedir. Veliaht şehzade ilan edilen Abbas Mirza ile aralarında yaşça sadece ay farkı bulunan Muhammed Ali Mirza, onun ağabeyi olarak hanedanın en büyük şehzadesidir. Feth Ali Şah'ın diğer büyük çocukları ve İran'ın en önemli eyaletlerine vali olarak görevlendirdiği Fars Valisi Hüseyin Ali Mirza,

17 Assef Ashraf, *From Khan to Shah: State, Society and Forming the Ties that Made Qajar Iran* (Doktora Tezi, Yale University, 2016), 201.

18 Sepehr, *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kacarîye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah Cild-i Evvel*, 101.

Horasan Valisi Muhammed Veli Mirza, Mazenderan Valisi Muhammed Kulu Mirza¹⁹ da taht mücadelesinin doğrudan muhatabı olmuşlardır. Ancak Feth Ali Şah tarafından Kirmanşahan'a vali olarak atanan Devletşah, uzun yıllar yukarıda sayılan isimler arasında saltanat naipliği için mücadele veren şehzadelerin en kudretlisi olarak kabul görmektedir.

Resim 3: Ağa Muhammed Han tarafından Naibüs's-Saltana ilan edilen Şehzade Abbas Mirza'nın L. Herr tarafından çizilen portresi. [https://en.wikipedia.org/wiki/Abbas_Mirza#/media/File:A_Portrait_of_The_Crown_Prince_Abbas_Mirza,_Signed_L._Herr,_Dated_\(1\)833.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Abbas_Mirza#/media/File:A_Portrait_of_The_Crown_Prince_Abbas_Mirza,_Signed_L._Herr,_Dated_(1)833.jpg)

Asiye Hanım'dan olan ve Azerbaycan'a tayin edilen kardeşi Abbas Mirza'nın yanında Devletşah'ın da İran içerisinde kudretli olması, veliahtlık mücadelesinde kendisine avantaj sağlamış olsa da bu avantaj veraset sisteminin kuralları düşünüldüğünde yer yer boş bir uğraşa dönüşmüştür. Zira Devletşah'ın annesi, Feth Ali Şah'ın Gürcü kökenli kadını Zibaçehr Hanım'dır. Kendisi baba tarafından Kaçar/Türk kökenli olsa da anne tarafından Gürcü olması dolayısıyla veliaht şehzadelik şansını, en başından kaybetmiştir²⁰. Buna rağmen en güçlü rakibi kardeşi Abbas Mirza'ya karşı mücadeleyi hiçbir zaman bırakmayan Devletşah, Osmanlı Devleti'yle yapılan savaş sırasında baş gösteren 1821 yılındaki kolera salgınında hayatını kaybederek²¹ giriştiği mücadeleyi yıllar sonra devam ettirecek diğer şehzadelere bırakmıştır.

19 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 89.

20 Celil Naibyan, Seccad Bergizer ve İbrahim Haksar Boldaci, "Peyamedha-yı İctimai ve Siyasi-i Rekabet-i Mohammed Ali Mirza Dovletşah ve Abbas Mirza" *Motalaat-ı Tarih-i Ferhengi* 13 (1391),110.

21 Eralp Yaşar Azap, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/Organizasyon)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), 257.

Veliaht Şehzade Abbas Mirza'nın devlet içerisindeki gücü ve yaşadığı süre boyunca veliahtlık yarışında rakiplerine karşı üstünlüğü, sadece Ağa Muhammed Han'ın vasiyetinden kaynaklanmamıştır. Kendisi iyi bir idareci ve asker olmasının yanı sıra, taht yarışında doğrudan babası Feth Ali Şah tarafından da desteklenmiş ve bürokratik mekanizmayı elinde tutmayı başarmıştır. Devlet adamlarının ona verdiği desteğin yanı sıra annesi Asiye Hanım'ın saray içerisindeki konumu da Feth Ali Şah tarafından güçlü kılınmış ve bu durum, uzun yıllar devam etmiştir. Dönemin önemli İran kaynakları, şahın saltanatının onuncu yılına kadar gerçekleşen merasimlerde haremde bulunan kadınların en ön safında, Abbas Mirza'nın annesi Asiye Hanım'ın bulunduğunu yazarlar. Hatta haremde bulunan Kaçar kökenli ama başka obalara mensup kadınların Asiye Hanım'a karşı gösterilen hürmetten dolayı bazı huzursuzluklara sebebiyet verdiklerini ifade ederler. Feth Ali Şah'la aynı obaya mensup olan kadını, Mustafa Kulu Han Koyunlu'nun kızı Badrennisa Hanım, bu kadınların başında gelmektedir. Kendisi, Asiye Hanım'a karşı saygı göstermeyi reddetmiş ama çabaları sonuç vermeyince şahtan ayrılmak zorunda kalmıştır²².

İç kamuoyunda Feth Ali Şah'tan sonra tahta Abbas Mirza'nın geçeceği üzerinde büyük oranda ittifak edilmiş olsa da buna dair devlet içerisinde olması muhtemel itirazların ilerleyen yıllarda dış ilişkileri etkileyebileceği hatta çıkabilecek isyanlarla ülkenin işgale açık hale gelebileceği gerçeği endişe yaratmaktaydı. Feth Ali Şah, saltanatında bu endişeyi bertaraf etmek için, İran toprakları üzerinde emelleri bulunan Rusya ve hatta bir dönem savaşa tuttuğu Osmanlı Devleti'yle yaptığı antlaşmalarda, kendisinden sonra devletin başına geçecek şehzadesinin adını ayrıca düzenlenecek bir maddeyle zikrettirmeye çalıştı. Bu gayretin ilk emaresi, 1804-1813 İran-Rus Savaşı'nı bitiren, Gülistan Antlaşması'nda görüldü. Antlaşma'nın dördüncü maddesinde daha önceden veliaht ilan edilen Abbas Mirza'ya işaret edilmesiyle Feth Ali Şah, kendisinin izni olmadan, şehzadeler arasında çıkabilecek bir taht mücadelesine Rusya'nın müdahale etmeyeceğine ve bu devletin belirlenen veliaht şehzadeye destek vereceğine dair teminat aldı. Bu doğrultuda antlaşmanın dördüncü maddesi, *"Rus İmparatoru ise bu nezaket karşılığında, İran Şahı'na kendi iyi niyetini göstermek için İran Devleti'ne daima her konuda yardım edeceğini belirtir. İran'da veliaht olan her kimse Rus İmparatoru'ndan yardım ve destek alacaktır. İran Şahı'nın oğulları tarafından hanlıkta kargaşa yaratılırsa, Rus İmparatoru başta olan Şah'ın izni olmadan devlet işlerine karışmayacak ancak İran'ı düşman ve kötü niyeti olan her ülkeye karşı kesin bir şekilde koruyacağına dair söz verecektir."*²³.

şeklinde tanzim edildi. Keza İran, 1827 yılında Ruslarla yapılan savaş sonucunda 1828 yılında imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile de veliahtlık meselesine köklü bir çözüm getirdi. Antlaşmaya doğrudan koydurduğu maddeyle Feth Ali Şah, veliaht şehzadenin Abbas Mirza olduğunu Ruslara kabul ettirdi ve toprakları üzerinde en büyük tehdit olarak gördüğü

22 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 92.

23 Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 272.

bu devletin, İran içerisinde olması muhtemel iç karışıklıkları siyasi bir malzeme olarak kullanmasının önüne geçti²⁴.

Feth Ali Şah'ın, Ruslarla yaptığı antlaşmalara koyduğu maddelerle tahtın geleceğini teminat altına alma girişimlerinin bir benzeri, Osmanlı Devleti'yle giriştiği savaşın ardından imzalanan Erzurum Antlaşması'nın müzakere sürecinde de yaşanmıştı. Antlaşma müzakerelerini yürütmek için Osmanlı topraklarına gelen İran Murahhası Muhammed Ali Aştiyanî, Veliht Şehzade Abbas Mirza'nın İran'da kabul gören statüsünün Osmanlı Devleti nazarında da kabulünü içerecek bir maddenin, antlaşmaya derç edilmesini istemişti. Aştiyanî, müzakerelerin Osmanlı tarafındaki yürütücüsü Rauf Paşa'ya: “*Sizden bir tevekkuum vardır. Ber-muceb-i temessük devleteyn-i aliyeteyn taraflarından yazılacak tasdiknameler nihayetinde işbu şurut u uhud, evlad ü ahfadımız indlerinde dahi mer'î tutula deyü itlak üzere yazılmak ma'hud olup, lakin şahımızın veliahdı yani Şehzade Abbas Mirza'ya sair evladlarından eżzun meyl ü muhabbet ve rükunu olduğundan fazla, veliahd olanların şahlara halef olmak üzere kadrleri müştehir ve devletimizde bu asl u kanun muteber ü müstekarr olması, katı eski isteği olduğundan, veliahdleri hakkında olan riayetden şahımız ziyadesiyle mahzuz olur. Ale'l-husus Şeh-zadenin zat-ı hümayun-i mülükane kemal-i meyl ü muhabbet ve hulusu olup, beyne'd-devletyn def'-i küduret maddesine pek çok sa'yü ü gayret eylediğinden başka, bundan böyle dahi silm ü safvetin devam-ı beka vü istikrarlarını iltizam etmişdir. Taraf-ı eşref-i şehinşahiden dahi hakkında hürmet buyurulup, inşaallahu Teala bu def'a verilecek ahd-name-i hümayunda işbu uhud u şurut, İran Şahı ve Veliahdi indlerinde mer'î ve muteber tutulması lafzı derç buyurulursa, peder ü püserin, yani Şah ve Şeh-zadenin kemal-i memnuniyyet ve mahzuziyetlerini mucib olur.*”²⁵.

ifadelerini kullanarak, bu konunun İran için önemine vurgu yapmıştı. Rauf Paşa, bunun kendi yetki alanı içerisinde bir mevzu olmadığını beyan etse de²⁶ imzalanan antlaşmanın ilk maddesinde Abbas Mirza için *Veliahd-i Devlet-i İran* terkinin kullanılmasıyla²⁷ Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti'ne yaptığı teklifin yanıtını resmi düzeyde ve de olumlu olarak almış oluyordu.

Ağa Muhammed Han'ın vasiyeti doğrultusunda Feth Ali Şah tarafından uygulanan Kaçar Hanedanı'nın veraset sistemindeki ilk büyük çatlak, Veliht Şehzade Abbas Mirza'nın 1833 yılında Herat'a düzenlediği sefer sırasındaki âni ölümüyle yaşandı²⁸. Bu ölüm, veraset sisteminin

24 Abdorreza Hoşeng Mehdevi, *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran ez İbtida-yı Dovran-ı Safeviye ta Payan-ı Ceng-i Dovvom-ı Cehani (1500-1945)* (Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1355), 226.

25 Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osav Yayınları, 2000), 234.

26 Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, 234.

27 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî (Cild-i Nohom Behş-i Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah)* (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380), 7812. Osmanlı Arşivi'nde bulunan antlaşma nüshasının ilk maddesinde de Abbas Mirza, “*İran Devleti Veliahdi Şehzade-i Cevanbaht Abbas Mirza*” tabiri ile veliaht şehzade olarak anılmaktadır. Bk. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî Defterleri (A. {DVN. DVE. d.) 43/1. Antlaşmada Abbas Mirza'nın adının yer aldığı ifadelere yer veren bir diğer Osmanlı kaynağı için ise bk. Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet XII. Cilt* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1301), 270.

28 Kaydari, “Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar”, 94.

yeniden tartışmaya açılmasından ziyade, hayatta olan şehzadeler ve şahın soyundan olanlar arasında yaşanacak taht rekabetinin bir başlangıcıydı. Babasından önce ölen Abbas Mirza'nın yerine veliaht olması gereken isim, teamüller gereği Abbas Mirza'nın büyük oğlu Muhammed Mirza'ydı²⁹. Ancak Feth Ali Şah'ın diğer oğulları ve kardeşlerinin buna itiraz etmesi, tahtın yeni varisinin teamüller yoluyla değil, sağlanacak ittifak yahut elde edilecek güçle belirlenmesine sevk etmekteydi. İtiraz edenler arasında öne çıkan isimler, Feth Ali Şah'ın büyük oğulları Hüseyin Ali Mirza Fermanferma, Muhammed Kulu Mirza, Muhammed Veli Mirza, Hüseyin Ali Mirza'ydı. Bu isimlere sonradan devlet bürokrasisi içerisindeki gücü hayli fazla olan Feth Ali Şah'ın Asiye Hanım'dan olan diğer oğlu, Abbas Mirza'nın kardeşi Ali Şah veya Adil Şah, nam-ı diğer Zillü's-Sultan ve onun amcası Muhammed Mirza da eklendi³⁰. Bu isimler arasında taht için yer yer birbirlerinin adaylığı üzerinde ittifak sağlayan şehzadeler olsa da devlet içerisinde kutuplaşan bürokratlar, ittifakları bozmaya çalışıp tahtın yönünü Abbas Mirza'nın büyük oğlu ve teamüllerin işaret ettiği Muhammed Mirza'ya çevirmeye çalıştılar. Tahran hâkimi olan Zillü's-Sultan, bu bürokratik gücü kırmak için çok çaba sarf etti. Fakat Feth Ali Şah'ın en fazla güven duyduğu bürokratlar arasında bulunan Mirza Ebulkasım Kaymakam ve Allahyar Han Asafüddeve, Zillü's-Sultan'ı saf dışı edebilecek kanalları kullanmak suretiyle Feth Ali Şah'ı yönlendirdi ve tahtın ondan sonra Abbas Mirza'nın büyük oğlu Muhammed Mirza'ya verilmesi gerektiği noktasında adımlar atarak kamuoyu oluşturdu³¹. Bürokratlarının bu adımlarıyla Feth Ali Şah, Horasan'da bulunan Muhammed Mirza'yı çağırdı ve onu resmen veliahtı ilan etti³². Şah, bu ilanın ardından Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a yazdığı bir nameyle de Muhammed Mirza'nın kendisinin veliahtı olduğunu bildirdi³³. Veliaht şehzade olarak babası Abbas Mirza'nın hükümet merkezi Azerbaycan'a varan Muhammed Mirza, kendisine veliahtlık yolunu açanlardan Mirza Ebulkasım Kaymakam'ın teşvikleriyle siyasi olarak ona sıkıntı yaratabilecek kardeşleri Hüsrev Mirza, Cihangir Mirza ve Ahmed Ali Mirza'yı Erdebil'de zindana atarak elini daha güçlü kılmaya çalıştı³⁴.

Abbas Mirza'nın ölümünden sonra veliaht olarak kimin belirleneceğini takip eden ve bu konuda siyaset yürüten sadece İranlılar değildi. Hadiseleri izleyip durumla ilgili görüşlerini söyleyen Rusya ve İngiltere de taht mücadelesinde taraf seçmişlerdi. Özellikle Rusya, İran ile imzaladığı antlaşmalarda veliahtlık meselesindeki tarafını çok önceden ve resmî olarak belirlediği için, bu konuda siyaset yürütmeyi kendisine hak görmekteydi. Rusya ve İngiltere'nin bu konuda temel önceliği, tartışmaların İran içerisinde bir iç karışıklığa mahal vermemesini temin etmektir³⁵. Ruslar, veliaht şehzade olarak Abbas Mirza'nın soyundan geldiği için Muhammed

29 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 94.

30 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 94.

31 Cihangir Mirza, *Tarih-i Nov*, haz. Abbas İkbâl (Tahran: Neşr-i Ketebhane-i Ali Ekber, 1327), 208.

32 Şirazi, *Tarih-i Zolkarneyn Cild-i Dovvom*, 903.

33 Hatt-ı Hümayun (HAT) 785/36662.

34 Mohammed Cafer Hormoci, *Hakayikü'l-Ahbar-ı Nasirî*, haz. Hoseyin Hidiycem (Tahran: Neşr-i Ney, 1363) 22.

35 Abbas Kadimi Kaydari, "Rusye ve İngilis ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar" *Tarih-i Revabit-ı Harici* 44 (1389), 135.

Mirza'nın tercih edilmesini isterken İngilizler de İran'da bulunan diplomatik misyonlarını yönlendirmekte ve veliaht olarak Muhammed Mirza'nın Feth Ali Şah'ın ardından İran Şahı olmasını tercih etmekteydi³⁶. İngilizleri Muhammed Mirza yönünde tercihte bulunmaya iten sadece kendi iradeleri değildi. Muhammed Mirza, içeride elde ettiği kamuoyu ve bürokratik desteği, İngiliz diplomatik misyonlarından almak için de onlarla mektuplaşıyor, kendisinin tahtın vârisi seçilmemesi halinde İngilizlerin bölgedeki siyasetinin hasar alacağını bu devlete ihsas ediyordu³⁷. Şehzadenin bu teşebbüsü, İngilizlerin bölgedeki geleceğini Muhammed Mirza üzerinden kurgulamasına neden olacaktı ve İngilizler, Feth Ali Şah'ın da görüşünü sorduktan sonra desteğine onun ölümünün ardından devam edecekti.

Feth Ali Şah'ın Ölümüyle Başlayan Taht Kavgaları ve Osmanlı Devleti'ne İltica Eden Şehzadeler

Abbas Mirza'nın ölümünün ardından tartışma yaratan veraset meselesi, Muhammed Şah'ın veliaht ilanıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılsa da İran Şahı Feth Ali'nin, oğlu Abbas Mirza'nın vefatından çok kısa bir süre sonra 1834 yılında ölümüyle beraber tartışmalar yerini şiddetli bir taht mücadelesine bıraktı. Otuz yedi yıl süren saltanatında ülke içerisinde otorite tesis etmeyi başaran Feth Ali Şah'ın ölümüyle beraber şehzadeleri, Muhammed Mirza'nın veliahtlığını tanımadıklarını ilan ettiler³⁸. Henüz Feth Ali Şah'ın cenazesi dahi defnedilmeden isyan eden şehzadelerin başını, Abbas Mirza'nın kardeşi ve Tahran Hâkimi Zillü's-Sultan Ali Şah çekmekteydi. Zillü's-Sultan'a göre, bu bir isyan değildi. Kendisi, Abbas Mirza'nın anne ve baba bir kardeşiydi ve ona göre taht, doğrudan kendisinin hakkıydı³⁹. Ancak Zillü's-Sultan, giriştiği bu taht mücadelesinde rakipsiz kalmadı. Feth Ali Şah'ın diğer şehzadesi Hüseyin Ali Mirza Fermanferma da kardeşi Hüseyin Ali Mirza Şücaüssaltana'nın desteğiyle Şiraz'da şahlığını ilan etti⁴⁰. İkili arasındaki rekabet, bürokratları yanına çeken ve hızla başkent Tahran'a ulaşan Zillü's-Sultan'ın zaferiyle neticelendi ve Zillü's-Sultan, Feth Ali Şah'tan boşalan İran tahtına oturmayı başardı⁴¹.

36 Kaydari, "Rusye ve İngiliz ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", 136.

37 Kaydari, "Rusye ve İngiliz ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", 136.

38 Kaydari, "Rusye ve İngiliz ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", 140.

39 Kaydari, "Bohran-ı Canişini der Devlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", 95.

40 Kaydari, "Rusye ve İngiliz ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", 140.

41 Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecelik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)* (İstanbul: Bakış Yayınları, 2006), 152.

Resim 4: Zillü's-Sultan. <http://www.qajarpages.org/zelli.html>

Tahran'da Zillü's-Sultan'ın şahlığını ilan etmesi, Tebriz'de bulunan asıl veliaht şehzade Muhammed Mirza'yı ilk etapta boşa çıkardı fakat o da tahtın kendi hakkı olduğunu söyleyerek burada şahlığını ilan etti⁴². Muhammed Mirza'nın bu adımıyla beraber İran, aynı anda şahlığını ilan eden üç şehzadeyle karşı karşıya kaldı. Parçalanmış bürokrasi ve farklı şehzadelere destek veren İran devlet adamlarının tutumlarını değiştirecek girişim, Rusya ve İngiltere'den geldi. Bu iki devlet, Feth Ali Şah'ın ölümünden evvel vârisinin Muhammed Mirza olması gerektiği yönünde karara vardıklarından, desteklerini Muhammed Mirza'ya verdiler⁴³. İngilizlerin, mali ve askerî desteğini arkasına alan Muhammed Mirza, Tebriz'den askerleriyle Tahran'a yürüdü ve Kazvin yakınlarında karşılaştığı Zillü's-Sultan'ın ordusunu yenmeyi başararak *Muhammed Şah* unvanıyla onun yerine 1834 yılında İran tahtına oturdu⁴⁴.

42 Kaydari, "Rusye ve İngiliz ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", 140.

43 Mohammed Hüseyin Han İtimaddüssaltana, *Sadrü'l-Tevarih*, haz. Mohammed Moşiri (Tahran: Neşr-i Ruzbehar, 1357), 129.

44 Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, 153.

Resim 5: Muhammed Şah'ın tacını giydiği gün yapılan tasviri. <http://bukharamag.com/1390.05.21689.html>

Ruslar da bu süreçte Muhammed Şah'a destek vererek kavganın bir iç savaşa dönüşmesinin önüne geçti⁴⁵. Diğer yandan Şiraz'da şahlığını ilan eden amcası Fermanferma ve ona destek veren Hüseyin Ali Mirza'yı da Tahran'a getirten Muhammed Şah, onları burada tutuklattı. Zindana atılan ve bir süre sonra ölen Hüseyin Ali Mirza'nın yanı sıra Muhammed Şah, kendisine karşı duruş sergileyen kardeşleri Cihangir ve Hüsrev Mirza'yı da Erdebil'e yollayarak olası bir ayaklanma girişimini bertaraf etti⁴⁶. Bu süreçte taht mücadelesine girişen Zillü's-Sultan ve Hüseyin Ali Mirza'nın çocukları, İran'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmayı tercih ettiler. Taht mücadelesinde Muhammed Şah'ı desteklemeyen bazı şehzadeler ise Rusya'ya sığınmayı uygun gördü. Rusya bu şehzadeleri, İran'da Muhammed Şah'ın iktidarına zarar verebileceği düşüncesiyle kabul ederken⁴⁷, Osmanlı Devleti de içerisinde bulunmadığı bir sorunun zorunlu muhatabı olmak durumunda kaldı.

45 Necef Ali Hossammozi, *Tarih-i Revabit-ı Siyasi-i İran ba Donya*, haz. Homayun Şehidi (Tahran: Neşr-i İlm, 1364), 426.

46 Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, 153.

47 Fatemeh Kadiha, *Esnad-ı Revabit-ı İran ve Rusye der Dovran-ı Feth Ali Şah ve Mohammed Şah-ı Kacar* (Tahran: Neşr-i Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi-i Vezaret-i Umur-ı Harice, 1380), 174.

Resim 6: İranlı Nakkaş Mihrali'ye ait olduğu düşünülen Hüseyn Ali Mirza Fermanferma tasviri. https://en.wikipedia.org/wiki/Hossein_Ali_Mirza#/media/File:Hosseinali_Mirza.jpg

Osmanlı Devleti, Feth Ali Şah'ın vefatını ve İran'da yaşanan taht kavgalarının detaylarını, Erzurum Valisi Esad Paşa'nın 1834 yılının Kasım ayında Sadaret'e gönderdiği yazıyla öğrenmişti. Esad Paşa, Tebriz'de bulunan İngiliz Elçisi'nin Erzurum'da bulunan İngiliz Konsolosu'na İran'daki durumu aktarması için gönderdiği ulağının verdiği haberlerden sızan bilgileri, bölgede yaşanan hareketlilikleri de anlatmak suretiyle İstanbul'a aktarmaktaydı. Şahlığın kimin hakkı olduğu, Muhammed Şah'ın adına sikke bastırması ve Tebriz'den askeriyle hareket ederek Tahran'a varacağı gibi bilgiler, Esad Paşa'nın yazısında verdiği ayrıntılardı. Esad Paşa, İran'da yaşanan iç karışıklıkların, şark sınır hattındaki aşiretlerin hareketliliğine de sebebiyet vereceğini söyleyerek merkezi uyarmaktaydı⁴⁸. Sadaret, Sultan II. Mahmud'a sunduğu arzda bunları aktarırken Sultan, İran'dan Osmanlı sınırlarına bir mülteci akını olabileceğini tahmin etmiş, olayın henüz sıcak olduğunu ve Rusya ile İngiltere'nin alacağı pozisyonun beklenmesi gerektiğini söyleyip duruma göre özellikle Erzurum ve Bağdad valilerine bilgi verilmesini istemişti⁴⁹.

Sultan II. Mahmud'un tahminlerinin doğru çıkacağı, kısa bir süre sonra anlaşılacaktı. İran'da taht mücadelesine girişen şehzadeler ve onların çocuklarıyla yakınlarının bazıları

48 BOA, HAT. 1315/51265-A.

49 BOA, HAT. 1315/51265.

Bağdad'a gelmiş, bazıları da İstanbul'a sığınmak için talepte bulunmuştu⁵⁰. Bağdad'a gelen şehzadelerin sığınma talepleri, Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi⁵¹. Bazı şehzadeler de hayatlarından endişe ettiklerinden, Bağdad bölgesine gelmeden önce sığınmak için ön talepte bulunma yolunu seçti⁵². Osmanlı Devleti, Bağdad'a gelen şehzadelerin burada kalmasında bir sakınca görmedi⁵³. İçlerinde Nefce ve Kerbela'da iskân edilenler oldu ve bir kısmı da bölgeden İstanbul'a gelmek için harekete geçti⁵⁴. Hatta bazı şehzadeler, Bağdad'da kalmalarına müsaade edilmemesi hâlinde, Şam'a da gidebileceklerini ifade ettiler⁵⁵.

İranlı şehzadelerden Osmanlı Devleti'ne sığınanlar arasındaki en önemli isim, şüphesiz Zillü's-Sultan Ali Şah'tı. Zira kendisi, çok kısa bir süre de olsa İran tahtında oturmuş ve Muhammed Şah'la giriştiği askerî/siyasi mücadele sonrasında tahtı bırakmak zorunda kalmıştı. Bu durumun, kendisiyle beraber çocuklarının da hayatını tehlikeye soktuğunu bilen Zillü's-Sultan, tutulduğu mahpsten kaçarak ailesiyle beraber önce Tiflis'e gitti⁵⁶ ve ardından Osmanlı Devleti'ne sığınmayı tercih etti⁵⁷. Zillü's-Sultan, ilk etapta İstanbul'a geldi ve burada Haşim Ağa'nın konağında misafir oldu⁵⁸. Akabinde Karantina Meclisi Nazırı Esad Efendi ile bir mülakat gerçekleştirip Sultan II. Mahmud ile görüşmeyi ve huzura kabulünü istedi⁵⁹. Zillü's-Sultan'ın bu görüşme talebi değerlendirmeye alınsa da o sıralarda gerçekleşemedi⁶⁰. Esasında Osmanlı Devleti, Zillü's-Sultan ve ailesinin can ve mal emniyetinin sağlanması, rahatlarının temin edilmesi noktasında adımlar atmaya başlamıştı. 1838 yılında Tiflis'ten çıkarak Trabzon'dan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşan Zillü's-Sultan ve beraberindekiler⁶¹, Osmanlı Devleti'nin Babialî'den resmi olarak gönderdiği bir memurla *hoşamedî* yani hoş geldiniz merasimine mazhar oldular⁶². Ardından kendilerine, misafir oldukları Haşim Ağa Konağı'ndan dışarı çıkıp dolaşacakları vakit ihtiyaç duyacakları atlar tahsis edildi⁶³. Hatta misafir şehzadelerin İstanbul'u gezip görmesi, tanınması için programlar yapıldı. Başta Tersane-i Âmire olmak üzere bazı kışlalar ve yüksek derecede eğitim veren mekteplerin gezdirilmesi için saraydan talimatlar verildi⁶⁴. Zillü's-Sultan'ı misafiri olarak kabul eden Osmanlı Devleti, onun hacca gitmek maksadıyla İstanbul'a geldiğini aracılar vasıtasıyla söylemesine rağmen, şehzadenin bu maksadını inandırıcı bulmuyordu. En nihayetinde Zillü's-Sultan, mazul bir şahtı. Diğer

50 BOA, HAT. 1264/48949-C.

51 BOA, HAT. 805/37154-B.

52 BOA, HAT. 805/37154-C.

53 BOA, HAT. 806/37159.

54 BOA, HAT. 806/37159-D.

55 BOA, HAT. 805/37154-A.

56 BOA, HAT. 806/37158-A.

57 BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT) 330/50.

58 BOA, HAT. 785/36668-B.

59 BOA, HAT. 785/36668-A.

60 BOA, HAT. 786/36699.

61 BOA, HAT. 806/37158.

62 BOA, HAT. 804/37135.

63 BOA, HAT. 804/37140.

64 BOA, HAT. 784/36626.

yandan İstanbul'da bulunan İran Elçisi de mazul şahın kendilerine teslimini dillendirmeye başlamıştı⁶⁵. İran Elçisi Cafer Han, tutuldukları hapisten firar edip Osmanlı topraklarına gelen şehzadelerinin kendilerine teslimini resmi olarak Osmanlı Devleti'nden talep etti⁶⁶. Cafer Han buna gerekçe olarak, Osmanlı Devleti ve İran arasında daha önce imzalanan antlaşmalardaki maddeyi gösterdi ve iki ülkenin tebaasından olup firar edenlerin o ülkeyi teslim edilmesi gerektiğinin bir kez daha altını çizdi⁶⁷. Zillü's-Sultan'ın, Sultan II. Mahmud'la görüşmeyi tekrar talep ettiğinde, asıl amacının ne olduğu da gün yüzüne çıktı. Kendisi, Farsça olarak Sadaret'e sunduğu yazıda⁶⁸, İran'a döndüğü takdirde halkın kendisine tâbi olabileceğini söyleyip bunu Osmanlı sultanıyla istişare etmek istediğini beyan etti ve bir açıdan sığındığı devletten siyasi bir yardım istedi⁶⁹. Hatta Zillü's-Sultan'ın biraderi Rüküddevle, saraya hoş görünmek için Sultan II. Mahmud'a takdim edilmesi amacıyla bir kaside dahi kaleme aldı⁷⁰. Ancak Zillü's-Sultan'ın bu talebi de Sultan II. Mahmud tarafından olumlu karşılanmadı. Kendisiyle görüşmek için Karantina Meclisi Nazırı Esad Efendi'yi görevlendiren Sultan II. Mahmud, Zillü's-Sultan'a yapılacak yardımın maddi olabileceğine karar verdi⁷¹.

Zillü's-Sultan, Osmanlı Devleti'nin bu kararını memnuniyetle karşıladı⁷². Osmanlı Devleti, sadece kendisi için değil, çocukları için de atiyeler vermekteydi⁷³. Hatta maiyetinde bulunan tüm adamları, Osmanlı Devleti tarafından maddi himaye altındaydı⁷⁴. Ancak Osmanlı Devleti, kendisi ve çocuklarının İstanbul'da bulunmasını siyasi olarak sakıncalı bulmaktaydı. Zillü's-Sultan tarafından da anlaşılan bu durum, kendisini mecburi mekân değişikliğine zorladı ve Zillü's-Sultan hac farizasını yerine getirmek için Hicaz'a gitti⁷⁵. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra tekrar Osmanlı topraklarına dönen Zillü's-Sultan ve şehzadeleri, Bağdad'da iskân ettirildi. Fakat kendisinin ve şehzadelerinin Osmanlı Devleti'nde uzun süren misafirligi, İran haricinde İngiltere'yi de rahatsız etmekteydi. İngilizler, duruma farklı açıdan yaklaşmaktaydı. Bu devlet, onun halen şahlık iddiasında olduğunu ve bu durumun İran'daki siyasi istikrar açısından sakıncalı olacağını Osmanlı Devleti'ne bildirdikten sonra şehzadelerin İran'a geçmesine Osmanlı Devleti tarafından izin verilmemesini istedi⁷⁶. İngilizler, ayrıca tüm şehzadelerin İran Şahı tarafından affedilmesini sağlamaya da çalışmaktaydı⁷⁷ ve nitekim bazı şehzadelerin Erdebil'de tutuldukları zindandan çıkmaları da bu devlet tarafından sağlandı⁷⁸. Sultan II.

65 BOA, HAT. 806/37156.

66 BOA, HAT. 806/37158-C.

67 BOA, HAT. 806/37158-B.

68 BOA, HAT. 37156-D.

69 BOA, HAT. 806/37156-B.

70 BOA, HAT. 806/37156-A.

71 BOA, HAT. 819/37345.

72 BOA, İrade Hariciye (İ. HR) 1/27.

73 BOA, İ. HR. 1/18.

74 BOA, İ. HR. 6/318.

75 BOA, Cevdet Hariciye (C. HR) 74/3651.

76 BOA, İ. HR. 8/389-1.

77 BOA, HAT. 805/37154.

78 BOA, HAT. 784/36629-A.

Mahmud'un da İran'a gönderdiği aracılarda Şah'tan bu konuyu çözmesini istediği ve İngiliz politikasına destek verdiği görüldü⁷⁹. Ardından şehzadelerin bir kısmının serbest bırakıldığı, Tebriz'de ikametlerinin sağlandığı haberleri alındı⁸⁰. Bu süreç devam ederken Osmanlı Devleti de Bağdad'da bir nevi mecburi iskâna tabi tuttuğu Zillü's-Sultan ve şehzadelerini maaşa bağlayarak hepsini kontrol altında tutmaya çalıştı⁸¹ ve dönem dönem de maaşlarında artış sağlayarak maddi problem yaşamamalarını sağladı⁸².

Zillü's-Sultan'ın Bağdad'daki ikameti devam ederken taht mücadelesine giriştiği İran Şahı Muhammed, 1848 yılında hayatını kaybetti. Bu durum, kendisinde tekrar tahtı ele geçirebilme ümidinin doğmasına yol açtı. İngilizlerin ve Rusların İran'da yeni düzeni dizayn etme girişimlerinde bulunmasıyla Zillü's-Sultan, İran'dan gelen mektuplarda kendisine şahlık teklif edildiğini iddia etti ve Osmanlı Devleti'ne durumu arz eden bir mektup yazdı⁸³. Fakat Osmanlı Devleti, bu konuda destek vermekten çekindi ve İran'da daha önce veliaht tayin edilen Nasırüddün, şah unvanıyla 13 Eylül 1848 tarihinde tahta oturdu⁸⁴. Nasırüddün Şah, Osmanlı Devleti'ne iltica eden şehzadeleri artık sorun olmaktan çıkarmak yahut Osmanlı Devleti'nin mülteci şehzadeleri kullanmamasını sağlamak düşüncesiyle bilhassa Zillü's-Sultan'a maddi yardımda bulunmayı teklif etti. Zira bu şehzadeler, uzun süredir Osmanlı Devleti'nin yardımıyla hayatlarını idame ettirmekte ve siyasi olarak bir tehdit oluşturmaktaydı. Artık şahlık iddiasının geçerliliğini yitirdiğinin farkında olan Zillü's-Sultan, bu maddi yardımı kabul edip etmemek konusunda Osmanlı Devleti'ne danışınca, bunun bizzat alması gereken bir karar olduğu söylendi⁸⁵. Hayatına Bağdad bölgesinde devam eden Zillü's-Sultan, bir dönem Kerbela'da bulunan İmam Hüseyin'in makamına kapı yaptırmak gibi uhrevi işlerle meşgul oldu⁸⁶. Bu teşebbüsünden bir müddet sonra da 1855 yılında o bölgede hayatını kaybetti. Onun vefatından sonra çocukları ve yeğenleri Osmanlı Devleti'nde yaşamaya devam etti⁸⁷. Mesela oğlu Mirza Ebulfazl, bu kimseler arasında yer almaktaydı⁸⁸. Keza diğer oğlu Şücaüddevle Mirza da İstanbul'da yaşamakta ve geçimini temin edecek kadar Osmanlı Devleti'nden yardım almaktaydı⁸⁹. Bağdad'da yaşayan diğer oğulları Ebul Hasan Mirza, Ebulkasım Mirza ve valideleri de tamamen Osmanlı Devleti'nin himayesindeydi⁹⁰. Onun soyundan gelenlerin büyük bir kısmı çok uzun yıllar Osmanlı topraklarında hayatlarına devam ettiler ve yine o topraklarda vefat ettiler⁹¹.

79 BOA, HAT. 799/37035.

80 BOA, HAT. 799/37034.

81 BOA, C. HR. 75/3714.

82 BOA, Sadaret Mektubi Kalemi (A.) MKT) 90/51.

83 BOA, Sadaret Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Evrakı (A.) DVN. MHM) 6/71.

84 Osman Gazi Özgüdenli, "Nâsirüddin Şah" *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 405.

85 BOA, İ. HR. 67/3253.

86 BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL) 290/11596.

87 BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.) MKT. MHM) 179/55.

88 BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.) MKT. NZD) 475/70.

89 BOA, A.} MKT. NZD. 473/69.

90 BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.) MKT. UM) 1186/9.

91 BOA, A.} MKT. UM. 1349/67.

Muhammed Şah'ın veliiahtlığına itiraz eden üç önemli isimden biri olan Zillü's-Sultan Osmanlı topraklarında, Fermenferma Hüseyin Ali Mirza ise İran'da vefat etmiş, ona destek veren Hüseyin Ali Mirza da güçsüz bırakılıp İran'da tutulmuştu⁹². Zillü's-Sultan'ın, Muhammed Şah'la giriştiği taht mücadelesinin sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınan bir diğer önemli isim, Feth Ali Şah'ın şehzadelerinden Allahverdi Mirza olmuştu. Kendisi, Zillü's-Sultan'la beraber Erdebil'de bulunduğu hapisten tünel kazıp çıkmış⁹³ ve sığınılacak mecra olarak Osmanlı topraklarını görmüştü. Osmanlı topraklarına geliş sürecinde o da İran'ın baskılarına maruz kalmış⁹⁴, İran'ın İstanbul'daki diplomatik misyonu, Allahverdi Mirza'nın da kendilerine hemen iade edilmesini ve bunun daha önce iki devlet arasında imzalanan antlaşmaların ahkamından olduğunu bildirmişti⁹⁵. Osmanlı Devleti, daha evvel olduğu gibi İran'ın bu uyarılarına kulak asmadı. Zira gerek Rusya gerekse de İngiltere, can güvenlikleri açısından şehzadelerin geçici bir süre de olsa İran toprakları dışında olmasını uygun bulmaktaydı. Bu yüzden de Bağdad'a gelmek için talepte bulunan Şehzade Allahverdi Mirza'nın, Osmanlı topraklarına girişi zor olmadı. Osmanlı Devleti, Allahverdi Mirza'nın Bağdad'a gelirken geçeceği tüm güzergâhlarda güvenlik tedbirleri aldı ve şahsına gerekli hürmetin gösterilmesi noktasında memurlarını uyardı⁹⁶. Ayrıca kendisine bütçeden para da tahsis ederek mağduriyet yaşamamasının önüne geçti⁹⁷. Allahverdi Mirza, Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı sergilediği tutumdan memnuniyet duydu fakat Bağdad'da kalmak istemeyerek İstanbul'a gelmeyi talep etti. Bu talebi reddedilmeyen Allahverdi Mirza, Bağdad'dan İstanbul'a geldi ve sabık Kasapbaşı Şakir Efendi'nin konağına yerleştirildi. İstanbul geldiği vakit o da Zillü's-Sultan gibi Babıali'yle diyalog kurdu⁹⁸ ve başından geçenleri anlattığı arzını yetkililere teslim ederek misafirlik süresinin kısa olmasını temin etmeye çalıştı⁹⁹. İstanbul'da rahatı sağlanmaya çalışılan Allahverdi Mirza, Sultan II. Mahmud'un emriyle geçici olarak ikamet ettiği Şakir Efendi'nin konağından alınıp Üsküdar'da kirası karşılanan bir sahilhaneye yerleştirildi¹⁰⁰. Mülteci şehzade akınına uğrayan Osmanlı başkenti İstanbul'da bu kadar şehzadenin varlığı, onların zaman zaman talepleri doğrultusunda zaman zaman siyaset gereği zaman zaman da maddi kaygılarla farklı bölgelere gönderilmesine sebebiyet verdi. Bir müddet İstanbul'da kalan Allahverdi Mirza'nın önce Bursa'ya gönderilmesi düşünülse de¹⁰¹ bu düşünceden vazgeçilerek 1841 yılında Şam'da ikametinin uygun olacağına karar verildi¹⁰². Allahverdi Mirza, diğer İran şehzadeleri gibi buradan Hicaz'a giderek hac

92 BOA, HAT. 807/37181.

93 BOA, HAT. 1315/51264-A.

94 BOA, HAT. 806/37161.

95 BOA, HAT. 806/37161-A.

96 BOA, C.HR. 184/9193.

97 BOA, C.HR. 64/3158.

98 BOA, HAT. 1315/51262.

99 BOA, HAT. 798/36992-C.

100 BOA, HAT. 530/26127.

101 BOA, İ.HR. 12/569.

102 BOA, İ.HR. 12/578.

vazifesini yerine getirmeyi talep etti ve Osmanlı Devleti'nden yardım istedi¹⁰³. İskenderiye'ye kadar giden fakat Hicaz'a ulaşamayan şehzade, Bağdad bölgesini ziyaret etmek için kendisine kolaylık gösterilmesi için Osmanlı Devleti'ne başvurdu¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nde ikamet ettiği süre boyunca Hicaz'a gitmek için birçok kez başvuruda bulunan şehzadenin¹⁰⁵ yaşadığı süre boyunca maddi sıkıntı çekmemesine özen gösterildi¹⁰⁶.

Kendisinden sonra Osmanlı topraklarına gelen bir diğer şehzade, İlhani Han'dı. Onun Osmanlı Devleti'ne sığındığı dönemi ihtiva eden kayıtların başlangıcı tespitlerimize göre, 1859 yılına rastlamaktaydı. Fakat daha sonraki yıllara ait bazı Osmanlı belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla kendisinin Osmanlı topraklarına gelişi, 1851 yılına tesadüf etmekteydi¹⁰⁷. İran'dan Bağdad'a, oradan da İstanbul'a gelen şehzade¹⁰⁸, misafirlik müddetinin kısa olmaması için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti¹⁰⁹. İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra Bağdad'a gitmek için izin istedi ve kendisine gerekli kolaylığın gösterileceği beyan edildi¹¹⁰. Şehzade, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da kendisine sağladığı maddi imkânlar sayesinde Bağdad'a gitti¹¹¹. Orada da tıpkı İstanbul'da olduğu gibi kendisine maaş tahsis edildi¹¹². Hatta bir dönem seyahate çıkacağını bildirip maaşının gittiği yerde de kendisine ödenmesini istedi¹¹³ ve bu isteği de yerine getirildi¹¹⁴. Zaman zaman belli nedenlerle kesilen maaşları da sonradan kendisine ödenerek şehzadenin sıkıntı çekmesinin önüne geçildi¹¹⁵. İlhani Han, 1868 yılında seyahate çıktı ve önce Hindistan, oradan Hicaz ve ardından da Şam'a geçti¹¹⁶. Daha sonra tekrar Bağdad'a gelen Şehzade İlhani Han'ın 1871 yılında İran'a dönmek için girişimde bulunduğu görüldü¹¹⁷.

Osmanlı Devleti'ne iltica eden şehzadeler arasında Feth Ali Şah'ın torunları; Mülk-Ara'nın oğlu Tahir Mirza, Hüseyin Ali Mirza Fermanferma'nın oğulları Rıza Kulu Mirza ve Timur Mirza ile babasının vefatından sonra yaşadığı Bağdad'da Osmanlı Devleti'nden yardım talep eden Hülagü Mirza'nın¹¹⁸ oğlu Hüseyin Ali Mirza da bulunmaktaydı¹¹⁹. Hatta sonraları, İran'daki Bab hareketinden dolayı sürgüne tâbi tutulan Muhammed Şah'ın oğlu Abbas Mirza da Osmanlı

103 BOA, Sadaret Mektubi Kalemi (A.}MKT) 2/41.

104 BOA, A.}MKT. 10/24.

105 BOA, Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.}DVN. NMH) 42/18.

106 BOA, İ. HR. 75/3627.

107 BOA, A.} MKT. UM. 1132/8.

108 BOA, HR. MKT. 319/39.

109 BOA, A.} MKT.NZD. 298/50.

110 BOA, HR. MKT. 321/83.

111 BOA, HR. MKT. 332/11.

112 BOA, HR. MKT. 341/47.

113 BOA, HR. MKT. 373/92.

114 BOA, HR. MKT. 396/8.

115 BOA, A.} MKT. UM. 623/95.

116 BOA, A.} MKT. UM. 1039/79.

117 BOA, A.} MKT. UM. 1132/8.

118 Hülagü Mirza'nın Bağdad'a gittiğine dair verilen bilgi için bk. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi Cilt VI-VII-VIII*, haz. Yücel Demirel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 1070.

119 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS) 18/768.

Devleti'ne sığındı¹²⁰. Bu şehzadelerden Mülk-Ara'nın oğlu Tahir Mirza da İstanbul'a gelen şehzadeler arasındaydı¹²¹. Kendisine sığındığı andan itibaren maddi yardımda bulunuldu¹²². Bu yardım, kendisiyle beraber yanında bulunan on kişiyi de kapsamaktaydı. İstanbul'a ilk geldiği dönemde Haşim Ağazade Ahmed Bey'in evinde konaklayan Tahir Mirza ve beraberindekiler, 1857 yılının Şubat ayında Mehmed Nail Efendi'nin evine nakledildi¹²³. Daha sonra Tahir Mirza, maiyetiyle beraber Bağdad'a gitti ve yaşamına orada devam etti¹²⁴.

Hüseyin Ali Mirza Fermanferma'nın oğulları, Rıza Kulu Han ve Timur Mirza da babalarının İran'da vefatından sonra Osmanlı Devleti'ne iltica ettiler. Timur Mirza, Bağdad'da yaşamaktaydı ve Kazımiye'de bir evi vardı¹²⁵. Rıza Kulu Mirza da önceleri Bağdad'da ikamet etti¹²⁶. Daha sonra maiyetiyle İstanbul'a geldi ve Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti¹²⁷. İlk etapta Haşim Ağa'nın evine yerleştirilen Rıza Kulu Mirza¹²⁸, daha sonra maiyetiyle Ahmed Cemil Efendi'nin hanesinde misafir edildi¹²⁹ ve kendisine devlet tarafından atıye ihsan edildi¹³⁰. Rıza Kulu Mirza'nın niyeti, Osmanlı topraklarında kalmak değildi. Babasıyla taht mücadelesine giren Muhammed Şah'ın ölümünden bir müddet sonra 1849 yılında İran'a dönme isteği üzerine, Osmanlı Devleti tarafından kendisine yolluk ile atıye verildi¹³¹. Kendisinin, İstanbul'dan Trabzon'a gidecek vapura da ücretsiz binmesi sağlandı¹³² ve ardından Erzurum yoluyla İran'a geçmesi için de gerekli maddi imkanlar tesis edildi¹³³.

Sonuç

Kaçarlar XIX. yüzyılın başında İran'da iktidarı ele geçirdiğinde, birçok obadan oluşan Türkmen aşiretinin desteğini almış, bazılarının da muhalefetiyle karşılaşmıştı. Kaçarların Koyunlu Obası, onlara İran'da iktidar yolunu açan Ağa Muhammed Han'ın mensup olduğu obaydı. Bu oba ile diğer Kaçar obalarına mensup aşiret liderleri, İran'da *han* sıfatıyla anılan ve yaşadıkları bölgenin hâkimi konumunda bulunan beylerdi. Ağa Muhammed Han, nüfus olarak hayli kalabalık olmasına rağmen obasının iktidarda uzun süre kalmasını temin etmek amacıyla, Kaçarların diğer obalarına mensup beyleri ve onların müntesiplerini tarafına çekmek

120 Tolga Akay ve Süleyman Öcal, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bağdat'ta Kaçar Hanedanlığından Bir Mülteci: Abbas Mirza Mülk Ara" *İran Çalışmaları Dergisi* 6/2 (2022), 326. Kendisine Bağdad hazinesinden bağlanan maaş ve verilen harcırah için bk. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi Cilt XIII*, haz. Münir Aktepe (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 27.

121 BOA, A.} MKT. 91/60.

122 BOA, İ. HR. 128/6448.

123 BOA, HR. MKT. 142/37.

124 BOA, HR. MKT. 157/84.

125 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH) 626/43354.

126 BOA, İ. HR. 22/1039-5.

127 BOA, Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.} AMD) 6/69.

128 BOA, A.} MKT. 135/88.

129 BOA, A.} MKT. NZD. 17/49.

130 BOA, A.} MKT. 174/23.

131 BOA, A.} MKT. 199/25.

132 BOA, Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ) 1/31.

133 BOA, A.} MKT. UM. 1935/46.

için gayret sarf etti. Bu amaç doğrultusunda sağlığında, kendisinden sonra tahta geçecek yeğeni Feth Ali'nin evleneceği kadınları, Kaçar obalarına mensup hanımlardan seçmeye çalıştı ve bunu siyaseten devletin devamlılığının bir esası olarak gördü. Develü Obası'na mensup Asiye Hanım ile Feth Ali Şah'ın evliliğinden doğan Abbas Mirza, Ağa Muhammed Han'ın veliaht şehzade ilan ederek Kaçarların iktidarını sağlamlaştırdığını düşündüğü veliaht şehzadeydi.

Ağa Muhammed Han'ın veraset sistemini kurgularken bunu yazılı bir kurala bağlamaması ve Feth Ali Şah'ın kadın ve çocuklarının sayısının fazla olması, ilerleyen yıllarda sistemin en büyük sorunu olarak ortaya çıktı. Sanılanın aksine, siyasi hedeflerle yapılan evliliklerden doğan şehzadeler, Kaçar Hanedanı'nda iktidarı kuvvetlendirmemiş, tam tersine iç karışıklıklara sebep olmuştu. Feth Ali Şah'ın saltanat süresinde şehzadeler, onun otoritesini sarsacak mücadelelere girişmeler de bürokrasisi içerisinde gücüyle ön plana çıkan İranlı devlet adamlarının desteğini almak ve şahın ölümünden sonra bu desteği kullanarak tahtın sahibi olmak için siyasi manevralar yaptılar. Bu durumun Feth Ali Şah cephesinde yansımaları oldu ve Şah, içeride daha sonra yaşanabilecek taht kavgalarının önüne geçmek için veraset sistemini dönemin bölgedeki önemli aktörü Rusya ile istişare etmek durumunda kaldı. Bu tercih esasında, topraklarının büyük bir kısmını işgal eden Rusya'nın, ilerleyen yıllarda olası taht kavgalarından istifade ederek İran'ı tamamen ele geçirmesinin önünü almak amacını taşımaktaydı. Feth Ali Şah'ın bu endişeyle Rusya ve sonrasında Osmanlı Devleti'yle veliaht şehzadenin Abbas Mirza olduğunu diplomatik antlaşma metinlerine yazdırmaya çalışması, dış müdahalelerle tahtın el değiştirmesini önlemiş gibi görünse de Abbas Mirza ve onun ölümünün ardından İran'da çıkan taht mücadelesinin önüne geçemedi.

Abbas Mirza ve Feth Ali Şah'ın ölümünün ardından oba esasına dayanan veraset sisteminin kalıcı bir çözüm getirmeyeceği, özellikle Abbas Mirza ile aynı soydan gelen kardeşi Zillü's-Sultan'ın itirazıyla daha net anlaşıldı. Zira Abbas Mirza'yla aynı anne ve babadan doğan bir şehzade olan Zillü's-Sultan, o soyun devamı olduğu ve ailenin de en büyüğü olması gibi gerekçelerle Kaçar tahtında hak iddia etti. Ekber ve erşed prensibine dayanan bu itiraza yanıtın ret yönünde olması, bir açıdan Rusya ile yapılan antlaşmalara uyma, diğer açıdan ise Abbas Mirza'nın soyundan gelen şehzadelerin desteklenmesi gerektiğine inanan İranlı devlet adamlarının uyguladığı siyasetin bir sonucuydu. Bu siyasete rağmen taht kavgasına tutuşan şehzadeler, İran'da iç savaşa giden bir süreci hazırladı ve galip gelemeyen şehzadelerin tamamı, hayatlarından endişe ettikleri için tutuldukları zindanlardan kaçıp önce Rusya, ardından da Osmanlı Devleti'ne sığındı. Şehzadelerin bu hareketi, İran'da bir siyasi iltica olarak değerlendirildi. Osmanlı Devleti'nin bu değerlendirmeyi bilmesine rağmen kendisine sığınan İran şehzadelerini kabul etmesinin ardındaki iki sebepten biri, İran'a karşı kullanabileceği siyasi kartların daha avantajlı olabileceği ihtimaliyken bir diğeri ise Rusya ve İngiltere'nin İran'daki siyasi iktidarı muhafaza etmeye dönük adımları atmak için Osmanlı topraklarına giden şehzadelerin daha güvende olabileceğini düşünmeseydi. Bu sebeple bu iki devlet de Osmanlı Devleti'nin attığı adımları destekledi ve mülteci şehzadelerin can ile mal emniyetinin

sağlanmasından siyasi faydalar gördü. Sığınan şehzadelerin ise ilk etapdaki en büyük amacı, Osmanlı Devleti'nden destek almak suretiyle tahtın yönünün kendilerine dönmelerini sağlayacak siyasi iklimi tesis etmeye çalışmaktı. Bu uğurda bazı şehzadeler, İran içerisinden destek aldıklarını iddia ederek Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunsalar da bu girişimleri neticesiz kaldı ve dış destekten yoksun kalan mülteci şehzadelerin bir bölümü, Osmanlı topraklarında uzun süre sorunsuz yaşayıp vefat etti; diğerleri ise can güvenliklerinin endişede olmadığına kanaat getirmelerinin ardından art arda İran'a dönmeyi tercih ettiler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî Defterleri (A. { DVN. DVE. d)

Cevdet Hariciye (C.HR)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ)

İrade Dahiliye (İ. DH)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL)

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.} AMD)

Sadaret Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî Evrakı (A.} DVN. MHM)

Sadaret Mektubi Kalemî (A.} MKT)

Sadaret Mektubi Kalemî Muhimme Evrakı (A.} MKT. MHM)

Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.} DVN. NMH)

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD)

Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.} MKT. UM)

Araştırma Eserler

- Ahmed Cevdet (Paşa). *Tarih-i Cevdet XII. Cilt*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1301.
- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi Cilt XIII*. Hazırlayan Münir Aktepe. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi Cilt VI-VII-VIII*. Hazırlayan Yücel Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Akay, Tolga ve Süleyman Öcal. "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bağdat'ta Kaçar Hanedanlığından Bir Mülteci: Abbas Mirza Mülk Ara", *İran Çalışmaları Dergisi* 6/2 (2022): 321-341.
- Ashraf, Assef. "From Khan to Shah: State, Society and Forming the Ties that Made Qajar Iran". Doktora Tezi, Yale University, 2016.
- Azap, Eralp Yaşar. *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/Organizasyon)*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2023.
- Cihangir Mirza. *Tarih-i Nov*. Hazırlayan Abbas İkbâl. Tahran: Neşr-i Ketebhane-i Ali Ekber, 1327.
- Çelik, Yüksel. *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Hidayet, Rıza Kulu Han. *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî (Cild-i Nohom Behş-i Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah)*. Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380.
- Hormoci, Mohammed Cafer. *Hakayikü'l-Ahbar-ı Nasırî*. Hazırlayan Hoseyin Hidivcem. Tahran: Neşr-i Ney, 1363.
- Hossammozi, Necef Ali. *Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-i İran ba Donya*. Hazırlayan Homayun Şehidi. Tahran: Neşr-i İlm, 1364.
- Kadıha, Fatemeh. *Esnad-ı Revabıt-ı İran ve Rusye der Dovran-ı Feth Ali Şah ve Mohammed Şah-ı Kacar*. Tahran: Neşr-i Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi-i Vezaret-i Umur-ı Harice, 1380.
- Karadeniz, Yılmaz. *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2006.
- Karadeniz, Yılmaz. *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Kaydari, Abbas Kadimi. "Bohran-ı Canişini der Dovlet-i Kacar ez Tesis ta Culus-ı Mohammed Şah-ı Kacar", *Pejoheşha-yı Tarihi*, 5 (1389): 87-106.
- Kaydari, Abbas Kadimi. "Rusye ve İngilis ve Mesele-i Canişini-i Şah der İran Sadr-ı Kacar", *Tarih-i Revabıt-ı Harici* 44 (1389): 125-150.
- Mehdevi, Abdorreza Hoşeng. *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran ez İbtida-yı Dovran-ı Safeviye ta Payan-ı Ceng-i Dovvom-ı Cehani (1500-1945)*. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1355.
- Mohammed Hüseyin Han İtimaddüssaltana. *Sadrü'l-Tevarih*. Hazırlayan Mohammed Moşiri. Tahran: Neşr-i Ruzbehar, 1357.
- Naibyan, Celil, Seccad Bergizer ve İbrahim Haksar Boldaci. "Peyamedha-yı İctimai ve Siyasi-i Rekabet-i Mohammed Ali Mirza Dovletşah ve Abbas Mirza", *Motalaat-ı Tarih-i Ferhengi* 13 (1391): 107-137.
- Nefisi, Said. *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Dove-i Moasır*. Tahran: Neşr-i Ahura, 1383.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Nâsirüddin Şah". *İslam Ansiklopedisi*. 32: 405-406. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi. *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*. Hazırlayan Ziya Yılmaz. İstanbul: Osav Yayınları, 2000.

- Sepehr, Muhammed Taki. *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kacarîye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah Cild-i Evvel*. Tahran: Neşr-i Esatir, 1377.
- Shahvar, Soli. “Domestic and External Considerations in the Struggle over Regency in Early Qajar Iran: The Princely Rivalry Between Abbas Mirza and Muhammed-Ali Mirza”, *Middle Eastern Studies* 56/4 (2020): 549-569.
- Sümer, Faruk. “Kaçarlar”. *İslam Ansiklopedisi*. 24: 51-53. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Şemim, Ali Asgar. *İran der Dovre-i Saltanat-ı Kacar*. Tahran: Neşr-i Behzat, 1387.
- Şirazi, Mirza Fazlullah. *Tarih-i Zolkarneyn Cild-i Dovvom*. Tahran: Neşr-i Merkez-i Esnad ve Meclis-i Şurayı İslami, 1380.
- Türker, Özgür. *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Yazıcı, Tahsin. “Feth Ali Şah”. *İslam Ansiklopedisi*. 12: 451-452. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

İnternet Kaynakları

- <https://presidentofindia.nic.in/eartcategorydetail.htm?2&type=cat> Erişim 18.02.2023.
- [https://en.wikipedia.org/wiki/Abbas_Mirza#/media/File:A_Portrait_of_The_Crown_Prince_Abbas_Mirza,_Signed_L._Herr,_Dated_\(1\)833.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Abbas_Mirza#/media/File:A_Portrait_of_The_Crown_Prince_Abbas_Mirza,_Signed_L._Herr,_Dated_(1)833.jpg) Erişim 18.02.2023.
- <http://www.qajarpages.org/zelli.html> Erişim 18.02.2023)
- <http://bukharamag.com/1390.05.21689.html> Erişim 18.02.2023.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Hosseini_Ali_Mirza#/media/File:Hosseinali_Mirza.jpg Erişim 18.02.2023.

